

go (np. z okazji oficjalnego pogrzebu Księżnej Walii Diany w Opactwie Westminsterkim we wrześniu 1997 r., nabożeństwa z okazji 60-lecia panowania królowej Elżbiety II w Katedrze św. Pawła wiosną 2012 r.), jest przedmiotem krytyki niektórych środowisk. Kwestia zniesienia ustanowienia nie jest zamknięta, wiąże się z udzieleniem odpowiedzi na m.in. postawione w niniejszej książce, stale aktualne pytania i to w kontekście zmniejszającego się – co pokazują wyniki ostatniego brytyjskiego spisu powszechnego z 2011 r. – znaczenia religii chrześcijańskiej dla mieszkańców Wielkiej Brytanii. Wśród nich są oprócz chrześcijan, żydów i muzułmanów również np. hinduiści, buddyści, sikhowie, dżiniści, zoroastrianie, wyznawcy Bahai, druidzi, a także osoby bezwyznaniowe, w tym wielu niewierzących. Przyszłość przyniesie odpowiedź na pytanie o dalszą adekwatność modelu ustanowienia, w obliczu zbliżającej się 500 rocznicy (w 2034 r.) ustanowienia się przez Henryka VIII głową ziemską *Ecclesia Anglicana*.

*dr hab. Paweł A. Leszczyński, prof. PWSZ
Wydział Administracji i Bezpieczeństwa Narodowego
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wlkp.*

Kazimierz Urban, *Mniejszości religijne w Polsce po II wojnie światowej. Szkice i materiały*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2012, ss. 341.

Autor tej publikacji, dr hab. Kazimierz Urban (1946-2007), profesor Akademii Ekonomicznej w Krakowie, był politologiem, religioznawcą, historykiem mniejszości wyznaniowych i narodowych na ziemiach polskich. Wśród badaczy stosunków konfesyjnych w naszym kraju dał się poznać jako autor wielu doniosłych opracowań prezentujących zwłaszcza zagadnienia statystyczne mniejszości religijnych oraz dzieje głównych wyznań niekatolickich w okresie Polski Ludowej. Do najważniejszych jego publikacji książkowych wydanych za życia należy zaliczyć prace: *Kościół Prawosławny w Polsce 1945-1970 (z zagadnień stabilizacji życia kościelnego)* (Kraków 1992), *Mniejszości religijne w Polsce 1945-1991 (zarys*

statystyczny) (Kraków 1994), *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970 (rys historyczny)* (Kraków 1996), *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1944-1956. Studia i materiały* (Kraków 1998), *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945-1957. Wybór materiałów* (Kraków 2000), *Zbory niemieckie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce 1948-1970. Wybór materiałów* (Kraków 2003), *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944-1966 (wybór materiałów)* (Kraków 2006). Towarzystwo im wiele ważkich przyczynków ogłaszanych na łamach – często trudno osiągalnych – periodyków naukowych. Mimo śmierci ich twórcy, jego przyjaciele dopilnowali, by zestaw tekstów z tej ostatniej grupy, zweryfikowany i zaktualizowany uprzednio przez autora, ukazał się drukiem w formie omawianej tutaj książki.

Obok odautorskiego wstępu, przedmowy pióra następcy prof. Urbana na uczelnianej katedrze oraz wykazu skrótów, publikacja zawiera 14 studiów. Pod względem tematycznym mieszczą się one w pięciu zasadniczych zakresach, gdyż dotyczą zagadnień: polskich dziejów Kościoła Prawosławnego (teksty 1-5; ss. 13-125) i Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (teksty 6-9; ss. 126-210), nielegalnych lub ubiegających się o rejestrację związków wyznaniowych w Polsce po 1945 r. (teksty 10-12; ss. 211-278), zagadnień powojennej statystyki mniejszości wyznaniowych (tekst 13; ss. 279-307) oraz nieruchomości żydowskiej wspólnoty religijnej w pierwszej z górą dekadzie Polski Ludowej (tekst 14; ss. 308-341). Takie uszeregowanie materiału zostało najwidoczniej podyktowane przesłanką społecznej rangi opisywanych podmiotów na powojennej mapie polskich mniejszości wyznaniowych (od prawosławia po judaizm) oraz materią wywodów (na początku zagadnienia historyczne, później problematyka związana głównie z zagadnieniami prawnymi). Przyjęta struktura tekstu jest zatem uzasadniona i ułatwia orientację w przedstawionych studiach.

Jednym z podstawowych walorów piśmiennictwa Kazimierza Urbana jest mocne osadzenie analizy w pierwszorzędym materiale źródłowym. Badacz ten miał świetną orientację w państwowych zasobie archiwalnym dotyczącym wspólnot religijnych i potrafił go na różne sposoby wyzyskać. Czynił to zarówno poprzez wydawanie nieocenionych zbiorów dokumentów (dotyczących np. głośnego konfliktu luterkańsko-metodystycznego na Mazurach, niemieckich parafii ewangelickich w PRL oraz nieruchomości wspólnoty judaistycznej), jak i opracowywanie pionierskich analiz, których przykładowy zestaw otrzymaliśmy w recenzowanym tomie. Wprowadzanie do obiegu naukowego efektów żmudnej i wnikliwej kwerendy zyska-

ło ich autorowi wysoki autorytet wśród znawców polskich mniejszości wyznaniowych.

Zawarte w książce teksty są owocem stosowania metodologii historycznej (historia wspólnot religijnych) i politologicznej (tzw. politologia religioznawcza). Wnikliwość spojrzenia, erudycja i obiektywizm autora sprawia przy tym, iż dokonane przezeń ustalenia są z wielu względów pożyteczne dla badaczy aspektów prawnych działalności mniejszościowych wyznań religijnych w Polsce. Nie da się pisać kompetentnie np. o statusie Kościoła Prawosławnego i Kościoła Luterskiego w okresie powojennym, ale także Kościoła Greckokatolickiego, bez znajomości ustaleń poczynionych przez przedwcześnie zmarłego krakowskiego uczonego. Prezentowany tom ułatwiający dostęp czytelników do mniej znanych frapujących studiów z tego zakresu, przedstawia bardzo wartościowe analizy wątków pomijanych w piśmiennictwie dotyczącym dziejów i położenia prawnego mniejszości konfesyjnych. Przykładem tego jest zawarte w nim studium pt. *Świadkowie Jehowy w Polsce w latach 1950-1963. Przyczynek do likwidacyjnej tendencji w polityce wyznaniowej państwa* (s. 228-262). Jest to niezmiernie interesująca analiza jednej z odsłon wojny władz komunistycznych z religią. Wykorzystuje ona materiały archiwalne będące instrumentem w tej sprawie Urzędu do Spraw Wyznań. Obejmują one m. in. protokół z odbytej w 1963 r. narady w Wydziale Administracyjnym Komitetu Centralnego PZPR, w której obok funkcjonariuszy politycznych uczestniczyli sędziowie Sądu Najwyższego (s. 254-262). Ten wstrząsający dokument pokazuje w szczególności, w jaki sposób w Polsce Ludowej rodziło się orzecznictwo sądowe mające na celu zwalczanie dystansujących się od komunizmu osób religijnych i ich wspólnot.

Prawników czytających recenzowaną książkę niejednokrotnie razić będzie brak precyzji w stosowaniu terminów i pojęć określonych w aktach normatywnych. Napotkamy tu zbitki w rodzaju „Kościoły i związki religijne” (np. s. 274), inną niż w regulacjach prawnych pisownię nazwy Urzędu do Spraw Wyznań (np. s. 69) czy konkretnej konfesji (nb. w Statucie Strażnicy – Towarzystwa Biblijnego i Traktatowego, Zarejestrowanego Związku Wyznania Świadków Jehowy, członków tej wspólnoty określa się rzeczownikiem pisany z wielkiej litery). Dyskusyjne są też niektóre stwierdzenia autora. Przykładowo, chyba zbyt przesadnie określa sytuację w dwóch największych wspólnotach nierymskokatolickich w Polsce w 1945 r. O Kościele Prawosławnym pisze, iż „wyszedł [...] z wojny całkowicie rozbity” (s. 67), a o Kościele Ewangelicko-Augsburskim, że

„w wyniku II wojny światowej został całkowicie rozbity” (s. 129). Choćby dalsze losy tych związków wyznaniowych dowodzą, iż sprawy miały się jednak inaczej. Trudno się zgodzić z tezą, iż Świadkowie Jehowy nie posiadają kultu religijnego „w tradycyjnym rozumieniu” (s. 244), chyba że owo „tradycyjne rozumienie” przyjmujemy w znaczeniu tylko niektórych wyznań chrześcijańskich. Na tej zasadzie kultu nie ma np. w judaizmie czy islamie. Za przejaw błędu prezentyzmu można uznać wypowiedź kwalifikującą jedną z grup wiernych z obrzeży Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego istniejącą w 1955 r. jako mającą korzenie w Kościele Ewangelicznych Chrześcijań (Kościół ten powstał w 1988 r., a jego prekursorem w latach 40. był Związek Ewangelicznych Chrześcijań). W tekście dość często występują kolokwializmy w rodzaju „napaść Hitlera na ZSRR” (s. 63) i „biurokracja wyznaniowa” (s. 329).

Uwagi zamieszczone w poprzednim akapicie mają znaczenie marginalne wobec ogólnej niezaprzeczalnej wartości tego poważnego pod względem merytorycznym dzieła. Do jego mocnych stron należy także co do zasady aspekt formalny. Cenne są noty bibliograficzne zamieszczone na końcu każdego studium, ukazujące obok źródła pierwotnej publikacji kluczową literaturę przedmiotu narosłą po wydrukowaniu danego artykułu. W kilku tekstach składowych znalazły się faksymile miarodajnych dokumentów archiwalnych, ilustrujących węzłowe tezy wywodu. Szkoda, że redakcja nie wprowadziła do łamów „żywej paginy”, która byłaby świetną pomocą przy wertowaniu poszczególnych części książki.

Omawiana praca prof. Urbana, obok wielu innych jego dzieł, zajmie ważne miejsce w polskim piśmiennictwie o mniejszościach religijnych. Powinni się w nią zaopatrzyć także specjaliści prawa wyznaniowego, gdyż jak wiadomo w sposobie traktowania przez władze państwowe innych niż dominująca lub dominujące grup religijnych widoczny jest stopień respektowania fundamentalnych praw człowieka oraz istota realizowanej przez państwo polityki wyznaniowej. Problematyka ta miała w Kazimierzu Urbanie świetnego badacza i kompetentnego, empatycznego komentatora.

*dr hab. Tadeusz J. Zieliński, prof. ChAT
Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie*